

WINNEN EN VERLIEZEN

Een overzicht van de veen-exploitatie in de peel

J.H.J. Joosten*

"Eeuwenlang had die uitgestrektheid daar gelegen in een schijnbaar doodse rust, terwijl onder de oppervlakte de natuur ongestoord voortging met groeien, afsterven, vormen en vervormen, totdat het winstspeurend mensenoog eindelijk de verborgen schatten had ontdekt."
H.H.J. Maas, 1909. Het Goud van de Peel.

INLEIDING

Wanneer men een kaart bekijkt van de verspreiding van hoogvenen in de Noordwest Europese laagvlakte (fig. 1), dan springt meteen de geïsoleerde ligging van de Peelhoogvenen in het oog. Grote hoogveencomplexen zijn bekend van Noordoost Nederland en aangrenzend Duitsland, terwijl in vroeger tijden ook een groot deel van "laag" Nederland met uitgestrekte hoogvenen bedekt moet zijn geweest (Zagwijn 1986). Ter hoogte van de Peel werden (kleinere) hoogvenen op de Nederlandse zandgronden enkel aangetroffen ten zuidwesten van Breda en bij Reusel in Noord-Brabant (Leenders 1989, Bovenduer & Straathof 1979, Van den Berghen 1948).

Die geïsoleerde ligging is een van de redenen waarom de exploitatie-geschiedenis van de Peel enigszins afwijkt van die van andere hoogveengebieden in Nederland.

Waarschijnlijk heeft tot diep in de Middeleeuwen de Peel een wildernis-karakter gedragen: de mens had er zo weinig te zoeken en oefende daardoor zo weinig invloed uit, dat alleen natuurlijke processen de ontwikkeling van het landschap stuurden.

Een levend hoogveen is een ongenaakbaar en agressief boomloos landschap, dat zijn water en voedingsstoffen enkel uit de atmosfeer ontvangt. De vegetatie bestaat in hoofdzaak uit veenmossen, die kunnen "leven van de wind". Veenmossen groeien aan de top steeds door en sterven van onder af, waardoor veen gevormd wordt. Door de hydrologische eigenschappen

van die veenmossen en het door hen gevormde veen, dijt een hoogveen in de hoogte en de breedte steeds verder uit, waarbij de waterstand al groeiend mee omhoog genomen wordt. Door de voortdurende vochtigheid wordt het organisch materiaal niet volledig afgebroken, maar stapelt zich op als veen. Veenmossen scheiden bovendien zuren af die, zoals bij zure haring, het veen voor afbraak behoeden.

Een levend hoogveen bevat enorm veel water, wel tot 97%, en is daarmee "natter" dan melk. Toch kun je er, met enige moeite, overheen lopen.

Dat laatste gebeurde waarschijnlijk niet veel: door zijn ontoegankelijkheid werd de Peel een grens tussen verschillende gemeenten, provincies en zelfs landen. Het verkeer, dat door de Peel moest, kon gebruik maken van een paar enigszins begaanbare doorsteken, waarvan de route Liessel - Neerkant - Meijel de belangrijkste was. En voor de rest bleef men uit de Peel.

Er zijn dan ook weinig archeologische vondsten gedaan die duiden op menselijke aanwezigheid ten tijde van de hoogveengroei: een keltische sierschijf in Helden, een Romein met toebehoren bij Helenaveen (Van den Brand 1982), een veenbrug onder Venray (Lemmens z.j.) en dan houdt het op.

HET BEGIN VAN DE TURFWINNING

In tegenstelling tot de hoogvenen in Drenthe en Noordwest Duitsland (Dieck 1983, Clason 1963, Glob 1971) is er tot op heden geen enkele aanwijzing gevonden van turfwinning in de Peel vóór de tweede helft van de Middeleeuwen.

*J.H.J. Joosten
Laboratorium voor Palaeobotanie en Palynologie
Heidelberglaan 2
3584 CS Utrecht

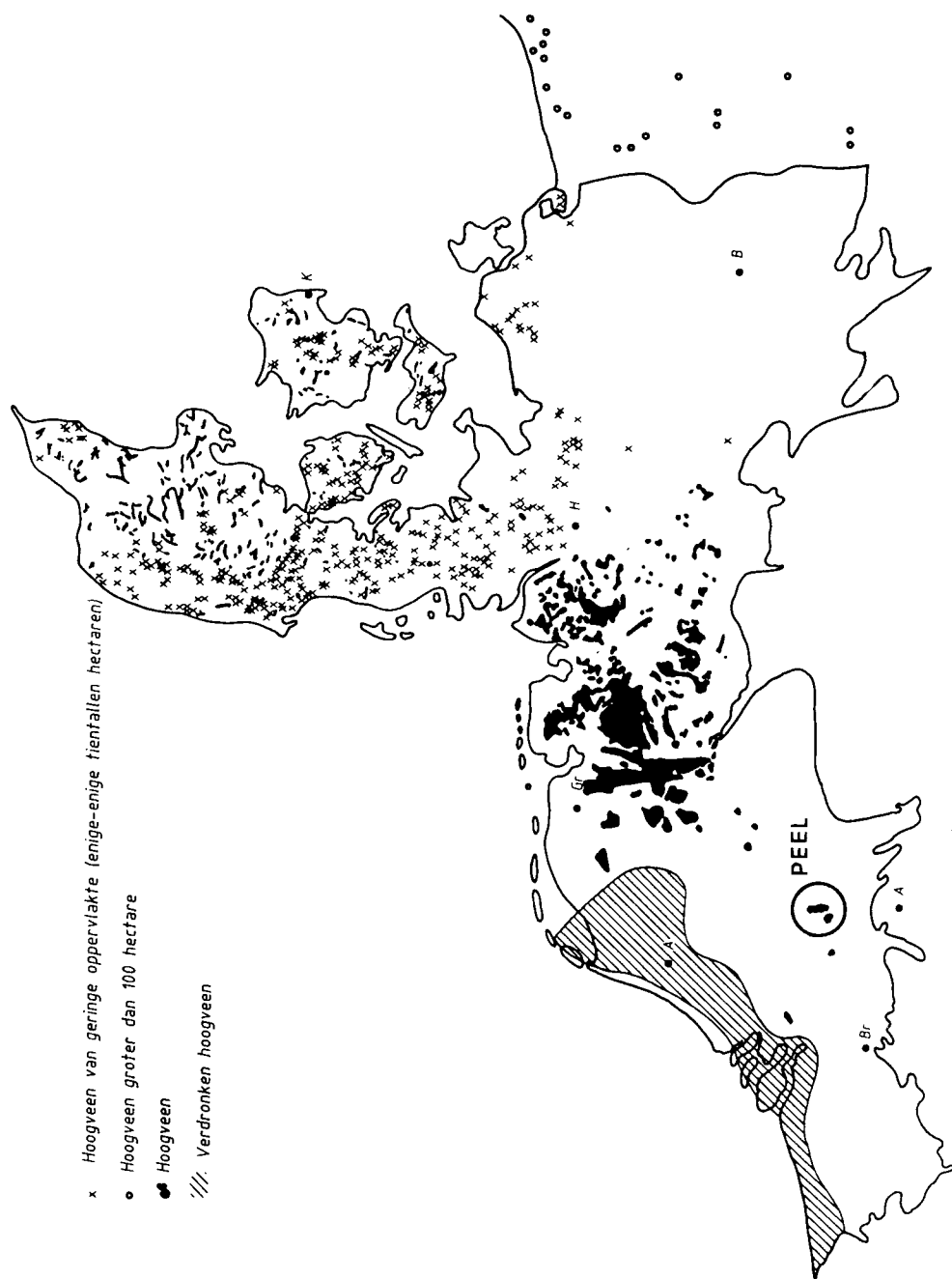

Fig. 1. -

Een sterke bevolkingstoename in de tweede helft van de Middeleeuwen zorgde voor een hausse in agrarische activiteiten (Slicher van Bath 1960, 1970). Als gevolg daarvan veranderde het landschap sterk van karakter. De boeren-ontginners waagden zich in de enorme veenmoerassen van laag-Nederland om daar landbouw te plegen en brandstof te winnen (Van der Linden 1982). Op de hogere gronden werden veel woeste gronden ontgonnen; de laatste uitgestrekte bossen werden omgezet in heiden.

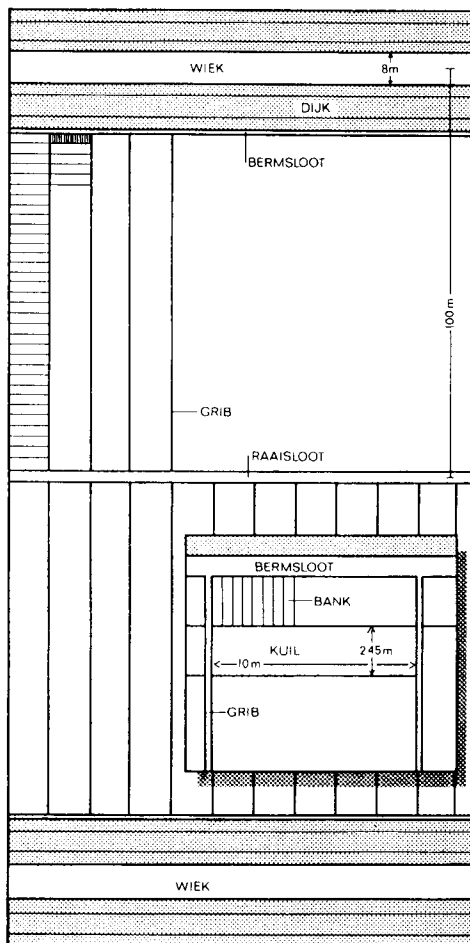
Het vernietigen van de laatste bossen rondom de Peel zal de mens gedwongen hebben om naar alternatieve energiebronnen om te zien. De turfwinning lag daarbij voor de hand, en niet alleen omdat er elders in Nederland al ervaring mee opgedaan was. De toenmalige landbouwtechniek, het potstalsysteem, verschafte waarschijnlijk een deel van de benodigde technieken en instrumenten. Er bestaan veel technische overeenkomsten en overgangen tussen het steken van plaggen (voor de potstal en als brandstof), het loswerken van de dikke laag aangestampte mest in de potstal, en het steken van turf (Joosten 1985).

De eerste harde gegevens over turfwinning in de Peel stammen uit het begin van de 15e eeuw. In 1427 gaf Willem, graaf van Horne, aan Claes Bormans van Baecxem het recht om turf te steken op de gemeenten van Horne, waaronder de Peelgemeente Nederweert. In 1430 werd een vonnis geveld door de schepenen van 's Hertogenbosch in een geschil tussen Helmond en Gemert over het gebruik van de Peel. Daarin valt te lezen, dat "die Landcommandair (van Gemert)... voir ons quam ende clagede over Henricken van Helmondt ende meer ander dat zij zijen torff ontwee geslagen (= in beslag genomen) ende hem die met gewalt vanden Pedel voirschreven ontvuert hadden". Op 14 februari 1454 constateerde Philips, hertog van Brabant, dat de inwoners van Someren "daegelix zeer grotelyc vercort, veronrecht ende beschadicht worden bij (= door) die gebueren ende ingesetenen van Weert" die "met groten menichten van luyden" op Brabants land kwamen "die heijden van den selven gemeynten affmaiende, torven daer op makende ende die bomen daar op staende afhouwende ende swethvuerende (= wegvoo- rend) daer hun dat geliefte" (Joosten & Bakker 1987).

Uit de 17e eeuw vinden we mooie beschrijvingen van de turfwinning:

"Den Torff wordt gesteecken met seer scherpe spaden/die als een Mes snijden' om daer mede

Fig. 2. -

de kleyn draykens of hayrkens van 't hout door te snijden/ omtrent eenen voet breed ende wat langer/ ende opgedrooght zijn die by nae soo licht als spongien. Als die gesteecken zyn/ wordense opgeschaecht doorluchtigh om van Wint ende Son te drooghen/ ende worden dan op groote hoopen gesedt/ huysen hoogh... Ende hebben de Ingesetenen van de Dorpen aen den Peel niet alleen selfs overfloet van brandt/ maer brenghen dien Peel-Torff met hare Karren op andere plaetsen/ die gebreck van brandt hebben/ ende doen daer groot profijt mede." (Van Oudenhoven 1670)

DE BOEREN-VERVENING

De Peel was van oudsher, evenals de andere

''woeste gronden'', gemeenschappelijk bezit (de gemeynte). Iedere ''schoorsteen'' in een Peeldorp had het recht in de Peel turf te halen. Dit hield echter niet in, dat het gebruik van de Peel een regelloos gebeuren was. Door elke gemeente werd een uitgebreid stelsel van ''keuren en breuken'' ontwikkeld, waarin het gebruik van de Peel door de eigen inwoners geregeld was. In de ''keurboeken'' (vergelijkbaar met de huidige Algemene Politie Verordening) uit de 16e eeuw en later werd voorgescreven hoe de afwatering ingericht en onderhouden moest worden, op welke plaatsen wel en niet gestoken mocht worden, hoe breed de wegen moesten zijn en tal van andere zaken. In het Keurboek van de gemeente Deurne uit 1525 hebben 58 van de 173 artikelen betrekking op de turfwinning! (Joosten 1985).

Het vereist grote technische vaardigheid, veel organisatiekracht en lange-termijn-visie om een hoogveen zodanig te ontwateren, dat men voor de voet turf kan blijven steken. Dergelijke lange-termijn-investeringen waren tot in de 19e eeuw, gezien de geringe energiebehoeften van de directe omgeving en de hoge transportkosten naar verder gelegen streken, niet rendabel en niet noodzakelijk (zie ook de Zeeuw 1978).

Het turfsteken geschiedde dan ook op primitieve wijze: door de slechte ontwateringsmogelijkheden was men veelal genoodzaakt turf te steken in zogenaamde ''eendagsputten''. Dergelijke eendagsputten werden in principe in één dag gegraven en waren de volgende dag reeds gevuld met water. Heel absoluut moet men dit niet zien: als de lokale hydrologische situatie en het weer er zich voor leenden, zal men wel eens twee of drie dagen aan een put gewerkt hebben.

De putten, in grootte variërend van enkele tot enkele tientallen vierkante meters, bleven van elkaar gescheiden door uitgespaarde veenwanden (''kragen'' of ''boorden'' genaamd). Afhankelijk van de verveningsmethode kregen ze een ronde, rechthoekige of onregelmatige vorm. Soms werden ze met elkaar in verbinding gebracht ten behoeve van een oppervlakkige afwatering. Tussen de stroken boerenkuilen werden veenruggen uitgespaard, ''peelbanen'' genaamd, die dienden tot afvoer van de gewonnen turf.

Men probeerde zo diep mogelijk te graven, omdat onderaan de beste brandturf zat. Dieper graven bracht echter grotere risico's met zich mee, omdat de veenwanden aan een grotere druk bloot kwamen te staan en in konden storten. Echt levensgevaarlijk was het, wanneer zo'n veenwand doorbrak, ''het boord omging''. (Joosten 1985, 1987; Joosten &

Bakker 1987).

''Ik heb er wel ooit ingezeten, dat ik blij was, dat ik eruit was. Potverdomme, dat kookte, dat ging als de mieter, jong. Dat kon je dan merken, dat kon je goed voelen. Dan ging het zowat woepren, dan was dat water bezig onder en dan ineens: woep, daar ging ie. Den hellen bodem kwam gelijk omhoog. Er zat misschien nog wel een meter of meer turf onder, maar die werd gelijk met dat water omhooggedrukt. En dat boord ging naar binnen...'' (Joosten 1987).

Op plekken waar het door natuurlijke omstandigheden droger was of men de afwatering eenvoudig kon regelen, groef men al het veen weg. Op die plaatsen heeft ''deze onregelmatige verturving de gehele veenlaag tot op den onderliggenden zandgrond uitgeput, en zoo het veen in een woeste, meest moerassige heide doen overgaan'', aldus Hugo de Vries in 1874.

Kenmerkend voor die tijd was, dat men vele verschillende producten uit de Peel betrok. Men stak er ''vlikken'', langgerekte smalle plaggen, bestaande uit repen heide met veen, die zeer snel droogden en snel gestookt konden

Fig. 3. Zeer oude, primitieve veenputten (''ronde kuilen'') in de Liesselse Peel.

worden. Op de sterk met "beemd" (het gras Pijpestrootje) begroeide delen stak men "huisrussen", sterk doorwortelde stevige plaggen om op vorst van de daken te leggen. Men stak de meer oppervlakkige "vale turf" of "boole" (grauwveen)*, die fel brandde. Dit type turf werd gebruikt door smeden en om de varkensketel te stoken. Vale turf diende ook tot het bouwen van waterputten. Men stak "klot" (zwartveen)** als brandstof, waarvan naar gelang de humificatiegraad diverse kwaliteiten bestonden. En op plaatsen waar veel "peelpuisten" (kienhout) zaten en de afwatering moeilijk was, baggerde men de turf, wat vaak de beste brandturf opleverde die voor de koudste winterdagen werd bewaard. "Baggert was lelijker als kolen, daar stookten ze de heel kachels mee kapot". (Joosten & Bakker 1987; Joosten 1987).

Staring (1856) schatte, dat door al deze activiteiten rond 1850 de oppervlakte hoogveen in de Peel mogelijk al tot een kwart van de oorspronkelijke omvang was teruggebracht.... Toch lagen er in de Peel in die tijd nog stukken, die het karakter van een levend hoogveen hadden bewaard.

"Toch kan men ook nog in die deelen, waar het veen een dikte van vier meters of meer bezit, onaangetaast veen vinden. Hier zijn de belten kleiner, talrijker en dichter bij elkander gelegen, uit meer heide en minder wollegras. De diepere plaatsen er tusschen staan niet meer geregeld onder water, maar zijn of gedeeltelijk of geheel door veenmos bedekt. Daaronder is de grond zeer drassig, zoodat men alleen op de belten kan staan. Slechts enkele putjes met water worden hier aangetroffen....

Op deze wijze gaat thans nog op vele plaatsen in de Peel de veenvorming voort, totdat de mensch tusschen beide komen en door aanvankelijke drooglegging de verdere ophooping van plantenstof verhinderen, of wel reeds terstond de geheele laag afvenen zal." (De Vries 1874).

DE ZWARTVEENWINNING

Pas in de veertiger jaren van de vorige eeuw werden de eerste gedegen plannen gemaakt om de Peelvennen op systematische en grootschalige wijze "aan snede te brengen". Elders in Nederland was dat proces al eeuwen eerder begonnen (Van der Hoek 1984). Maar de ligging van de Peel, ver weg van grote bevolkingscen-

tra, en de daarmee samenhangende afwezigheid van de voor het turftransport onontbeerlijke vaarwegen, hadden de Peel tot dan toe voor massale afgraving gespaard. De aanleg van dergelijke vaarwegen werd ook sterk gehandicapt door het grote hoogteverschil tussen de Peelhorst en de flankerende slenken. De voltooiing van de Zuid-Willemsvaart in 1826 bracht de Peel echter de noodzakelijke waterweg.

In 1853 werd door Jan en Nicolaas van de Griendt ruim 600 ha Peelgrond van de gemeente Deurne gekocht en naarstig werd begonnen met de aanleg van een kanaal, de Helenavaart. De Helenavaart had, via de in opdracht van Napoleon aangelegde en door Van de Griendt bevaarbaar gemaakte Noordervaart, een verbinding met de Zuid-Willemsvaart. Via de Zuid-Willemsvaart stond het groeiende "Helenaveen" in verbinding met de steenfabriek van Van de Griendt bij Den Bosch en met andere turfafnemers.

In snel tempo werden arbeiders geworven, zijkanalen (wijken) gegraven, ontwateringssloten aangelegd, zodat al in september 1854 de eerste met Peelturf beladen schepen naar hun bestemmingen konden vertrekken. In 1855

Fig. 4. Kleinschalige, particuliere vervening.

*Weinig gehumificeerd veenmosveen

**Sterk gehumificeerd veenmosveen

werd van de aangrenzende gemeente Horst 300 ha veengrond gekocht.

''Ook Toon Peeters werd aangenomen. Als turfsteker. Hij zou eerst nog een jaar alleen moeten gaan. Maar turfgraven kon ie goed, hij was er altijd vlug mee geweest. Nu het per stok betaald werd, zou ie er nog wat meer achter zetten. Zoveel stok, zoveel keer twaalf cents, dat was geen beetje. En als z'n oudste jongen mee kon, eerst maar vast om te kruien, dan gaf dat al dadelijk een paar gulden in de week meer. Daarna het volgend kind. Allemaal naar de Peel, de jongens en de meisjes, graven, wegkruien en neerslaan door de hele familie en iedereen zaterdagsavond 'n veertig gulden verdienen.

't Eerste jaar nog maar 'ns wat harder aanpakken, zolang als ie er alléén voor stond. Zien, dat ie per week 'n honderd stok kon afleveren, dan had ie toch vast twaalf gulden. 't Zou ezel en zijn, maar in godsnaam! Een uur lopen 's morgens en 's avonds, om drie uur 's nachts dan maar op weg en geen ogenblik langer rusttijd dan nodig was om te eten, en aan de gang blijven, tot het donker werd, zo zou ie 't klaar krijgen. En eenmaal die eerste kwaje tijd achter de rug en de kinderen wat groter, dan waren ze er ook voorgoed doorheen.

De ver weg-grauwende vlakke, die eeuwen-lang begraven had gelegen onder sombere stilte en angstaanjagende verlatenheid, kwam opeens vol van slavend zwoegleven. Honderden arbeiders beulden hun lichamen om de massa's grond en veen te versjouwen en het grote loon te kunnen beuren, dat hen aanzweette tot een woeste werk-hartstocht.'' (Maas 1909)

De turfwinning vond op zeer systematische wijze plaats. Men begon met de aanleg van ontwateringsgreppels (gribben), die op 10 m afstand van elkaar lagen. Loodrecht daarop werd elke 100 m een grote afwateringssloot (een raaisloot) gegraven, die uiteindelijk afwaterde op het veenriviertje de Soeloop. Om de andere sloot werd later uitgegraven tot een wijk of wiek (zijkanaal), die diende tot afvoer van de gewonnen turf. Aldus ontstond een systematisch patroon van percelen van 10 x 100 m, waarbij van elk perceel het water naar de ene zijde afwaterde, terwijl de turf naar de andere zijde afgevoerd werd (zie fig. 2).

De bovenste lagen van het veen (de bonksellaag en de grauwevenlaag) waren als brandstof niet interessant. Deze werden dan ook zolang bijzijde gelegd. Het daaronder gelegen zwartveen werd tot turven gesneden, enkele maanden te drogen gezet, afgevoerd en als

brandstof verkocht. Het bonksel en grauweven werden daarna met de zandondergrond gemengd. Ter bemesting brachten de turfschepen van hun tochten naar Den Bosch als retourvracht ''stratendrek'' of ''stadsbeer'' mee, wat in die tijd zonder riolering rijkelijk voorhanden was. Het mengsel van grauweven, zand en mensenmest vormde de dalgrond, waarop de tuinbouw van Helenaveen tot ontwikkeling is gekomen. (Iven & Van Gerwen 1978, Heuvelmans et al. 1980, Pouls 1983)

DE GRAUWVEENWINNING

Het laatste kwart van de 19e eeuw liet op wereldschaal grote veranderingen zien, die hun doorwerking hadden in de Peel. De openlegging van het Noord-Amerikaanse continent leidde tot een overspoeling van de Nederlandse markt met goedkope granen en daarmee tot het uitbreken van de grote landbouwcrisis (1875-1895). De vraag naar landbouwgrond nam af, waarmee een belangrijke drijfveer voor ontginning van woeste gronden wegviel. Door concurrentie van de steenkool werden bovendien de turfprijzen lager. Turf als brandstof werd minder interessant en de aandacht van de verveningsmaatschappij Helenaveen werd verlegd van zwartveen naar grauweven.

Rond 1880 werd in Duitsland de turfstrooiselmachine uitgevonden, waarmee grauweven tot turfstrooisel werd vormalen. De grote waarde van dat product lag vooral in het feit dat turfstrooisel veel meer vocht op kan nemen dan stro. Het was daarom ideaal als strooisel in de paardestal en daarna als bemesting voor het land. De vraag naar turfstrooisel kwam voornamelijk uit het buitenland en wel van vervoersondernemingen (paardetrans!) in grote steden als Parijs en Londen. Groot voordeel was ook, dat grauweven in tegenstelling tot zwartveen mocht bevroren, waardoor het hele jaar door gewerkt kon worden. In 1881 werd in Helenaveen een tweetal turfstrooiselfabrieken in gebruik genomen.

Tegelijkertijd maakte in Helenaveen de oude Jan van de Griendt plaats voor zijn zonen. Al spoedig ontstond er oneenigheid tussen de nieuwe directeur Josef van de Griendt en de aandeelhouders, wat uiteindelijk leidde tot een ontslag van Josef. Intussen hadden Josef en zijn broer Eduard van de gemeente Horst 400 ha veen gekocht nabij de spoorlijn en werd de Maatschappij Griendtsveen opgericht. Aan de spoorlijn Eindhoven - Venlo ontstond daarmee het nieuwe dorpje Griendtsveen. In korte tijd schoten bij Griendtsveen de turfstrooiselfabrieken uit de grond: behalve de nieuwe on-

derneming "Griendtsveen" en de oude verveningsmaatschappij "Helenaveen" werden ook allerlei particuliere bedrijven en de Peelgemeente Deurne aangelokt om het grote geld te gaan verdienen aan "het goud van de Peel". Rond de eeuwwisseling was Griendtsveen daardoor een van de grootste goederenstations van Europa. Alle stukken Peel, die tot dan toe de tand des tijds hadden doorstaan, werden van hun bovenlaag ontdaan.

"Loom, met slaperig beweeg werkten zij voort. Hun armen waren dof, zonder leven. Als zij een ogeblik ophielden, scheurden het knarsjanken van de transporteur door de nachtstilte tot in hun oren en het stoten en schokken van de machines daverde tot hen aan.
Turf!

De vorige werkdag had zesendertig uren geduurd. Toen er twintig voorbij waren, zweepten zij elkander aan: dóórwerken! En uur na uur hitsten zij elkander op: dóórwerken. Tot er zesendertig uren van afbeulende arbeid achter hen lagen.

Zij woonden bij elkander in de buurt. Onder het naar huis gaan vielen hun lichamen sjokkend tegen elkaar aan. Toen hadden zij afgesproken, dat zij gearmd zouden lopen en ieder op de beurt een eind mocht slapen.

Na een paar uren rust ging het weer terug naar de peel. Opnieuw dóórwerken.

Eten deden zij bijna niet meer. In de avond hadden zij nog hun blikken kannetjes vol jenever gehaald. Als zij zich even rekten, en dreigden neer te knakken, slap van uitgezwoegde kracht, dan moest de "snaps" of "snevel" wat vuur gooien in hun lijf om hen een ogenblik op te winden tot volhouden.

Hun slaapsoezige koppen hadden geen denken meer voor hun werk. Zij lieten hun handen maar turven trekken uit de hoop en een hol graven in die zwarte massa.

De schuivend-krakende transporteur, het schrill piepen van de rollende kettingen en het bonzen van de machines raasden door de zwarte duisternis over de Peel.

Turf." (Maas 1909).

Deze "goldrush" leidde binnen enkele decennia tot de totale uitbating van al het aanwezige grauween.

Met het grauween verdween ook het grootste deel van de in de Peel actieve verveningsmaatschappijen. De Maatschappij Helenaveen ging zich steeds meer toeleggen op de landbouw. De Maatschappij Griendtsveen breidde haar landexploitatie-tak uit; zij bleef echter, vooral

in de Astense Peel, nog actief als vervener. Ook de gemeente Deurne bleef op tamelijk grote schaal veen winnen.

HET EINDE VAN DE BRANDTURF- EN TURFSTROOISELWINNING

Hoewel turf als industriële brandstof groten-deels had afgedaan, bleef turf in de 20e eeuw van belang als brandstof in particuliere huishoudens. Naast de Maatschappij Griendtsveen en de gemeente Deurne waren er "turfboeren" actief, die jaarlijks 10-20 are veen pachtten en het hele jaar door turf uitventten in steden en dorpen rondom de Peel. Veelal legde de professionele verveners de nadruk op aanmaakturf, omdat er al veel kolen gestookt werden. Vooral "pijpt" (weinig gehumificeerd rietveen) was voor dat doel zeer geschikt en werd dan ook op grote schaal gewonnen (Joosten & Bakker 1987).

Verder bleef de eeuwenoude praktijk voortbestaan, dat iedereen rondom de Peel zijn eigen Peelveldje had om te steken "voor eigen gerief".

"Toen Simon Wijnands zag, dat het donkeravond begost te worre over de peel, toen lee hij zijn tuig aan den kant. Hij stond in de laagte van de afgraving en kwam mee 't bovenlijf uit boven den rand waar den klot niet gesteken was. Hij kwamp tegen dien zwarten wand van klot en tuschlagen staan en lee zijn twee armen op den grond voor hem in de rugte die er woerde. Hij zag de grif witte striep aan den boord, die tussen hemel en aarde is. Daar konde ge in kijken naar verre en hoogere werelden, waar wij ver af zijn. Maar daar houdt eenen peelwerker zijn eigen niet mee bezig.

Boven die witte striep groeide het lichte donker van den zomernacht. Aan een vloer van mijlen hoog in een blauw van klaar water stond een ster te blinken. Er stak een wind op over de peel. Toen hief Simon Wijnands zijn eigen op zijn armen uit den kuil en hij stond vervolgens overeind voor den hemel. Hij stond er gekomen uit den peelgrond en hij zag rontelom naar alle einders verspreid dichtbij en ver de hoge en lage, de korte en lange klotmijten. Het leken hutten. Het leken ook dieren, die heel stil stonden. Stil aan den komenden nacht. Ergens in een van de gegraven wieden lag dezelfde striep, die in den hemel was aan den boord van de aarde gindswijd.

Maar eenen peelwerker houdt zijn eigen daarmee niet bezig."

(Coolen 1929).

Voor al in tijden van schaarste kreeg de brand-

turfwinning nog enkele kortstondige bloeiperiodes. Gebrek aan brandstof in de Eerste Wereldoorlog leidde er toe, dat enkele Helmondse fabrikanten begonnen met zwartveenwinning in de Astense Peel (Joosten & Bakker 1987). In de Tweede Wereldoorlog werden Helmondse fabrieken actief in de Deurnese Peel en de Mariapeel. Dit gebeurde om brandstof te winnen, maar anderzijds ook heel bewust om zoveel mogelijk mensen in Nederland aan het werk te houden, opdat ze niet in Duitsland tewerkgesteld zouden worden.

De vernietigingen van de Tweede Wereldoorlog brachten de gemeente Deurne er toe haar gemeentelijk veenbedrijf op te heffen.

"Griendtsveen" bouwde echter van de oorlogsschadevergoeding nog een nieuwe turfstrooifabriek in de Astense Peel. Toen die echter in 1963 afbrandde, beëindigde ook zij de verveningsactiviteiten.

DE TURFWINNING VOOR BODEMVERBETERING EN COMPOST

Na de Tweede Wereldoorlog verdween de vraag naar turf als brandstof, ook bij particulieren. Turfstrooisel kon nog slechts op zeer bescheiden schaal gewonnen worden, omdat al het grauwwveen inmiddels was verdwenen.

In de vijftiger jaren werd echter een nieuwe toepassingsmogelijkheid voor het resterende zwartveen gevonden, en wel als grondstof voor tuinturf, compost en champignonmest. Op tamelijk grote schaal werden de verveningen herwat. Zo verkreeg de gemeente Deurne een concessie voor het afgraven van 400 ha veen. Het belangrijkste deel daarvan werd in de vijftiger en zestiger jaren ter beschikking gesteld van het verveningsbedrijf Gebr. Minke N.V. uit Dedemsvaart. Verder schraapten een tiental kleinere verveners het resterende veen uit delen van de Deurnese Peel. Ook in de Liesselse Peel en de Astense Peel verschenen opnieuw draglines en vrachtwagens.

"Hoewel de slordig neergelegde staven ijzer nauwelijks aan rails doen denken, blijkt het toch mogelijk er met een kleine trein over te rijden. De mini-lokomotief die enkele tientallen wagens met natte zwarte grond trekt, kondigt zijn komst reeds lang van te voren aan. Nog voordat de sjokkende kolonne in zicht komt, begint de grond al merkwaardig sterk te trillen. De kenner weet wat er onder zijn voeten zo schudt: het hoogveen. En een blik in de richting van waar het treintje komt, leert hem wat er aan de hand is: vervening anno 1978 in de Deurnese Peel. Dat wil zeggen dat alle be-

groeiing is weggehaald en dat zo ver het oog reikt de zwarte grond is omgewoeld. Er zijn diepe sporen door de grond getrokken en uit de kale vlakke die eens weids moeras was, rijst een enkele dragline op - zoals vroeger in het Peelland een eenzame berk placht te groeien. Meter voor meter wordt het laatste veen - die dikke natte laag van afgestorven maar niet vergaan plantenmateriaal - uit de Brabantse bodem weggegraven. Wat in een proces van eeuwen is ontstaan, dreigt binnen afzienbare tijd voorgoed verdwenen te zijn." (Schmit 1978).

Vanaf het begin van de zeventiger jaren gingen er steeds meer stemmen op om de verveningen in de Peel te beëindigen (Joosten & Kools 1978). Het duurde echter nog tot 1984 voordat de laatste grootschalige vervenner was verdwenen. Daarmee kwam een einde aan eeuwen van veenexploitatie in de Peel.

WAT OVERBLEEF

De eeuwen van veenexploitatie hebben diepe sporen in het huidige landschap achtergelaten. Levensgemeenschappen van levend hoogveen die in staat zijn de stof en het landschap "hoogveen" op te bouwen, zijn op het einde van de 19e eeuw in de Peel uitgeroeid.

Thans vinden we dergelijke gemeenschappen plaatselijk weer in oude boerenkuilen, waar de veengroei na afgraving opnieuw op gang is gekomen.

Grote pakketten veen zijn verdwenen, sommige veentypen zijn zelfs extreem schaars geworden, zoals grauwwveen. Het is niet overdreven om te zeggen, dat er thans in alle Peelrestanten (4000 ha) minder grauwwveen wordt aangetroffen dan er vroeger in één dag werd afgegraven. Ten gevolge van ontwatering en veenaafgraving is het Peelgebied sterk verdroogd en wordt het landschap tegenwoordig gedomineerd door het gras Pijpestrootje en de Berk, soorten die vroeger nauwelijks in het veengebied voorkwamen.

Bijna alle veenrestanten zijn thans natuurreervaten; het beheer van deze reservaten is voor een belangrijk deel gericht op de instandhouding en ontwikkeling van hoogveenwaarden.

Belangrijk daarbij zijn ook de geologische en culturele waarden: veenafzettingen en afgravingspatronen. Overal vinden we groot- en kleinschalige sporen van velerlei vormen van turfwinning.

Een reservaat, dat speciaal ingericht is om van deze waarden kennis te nemen, is het Nationaal Park De Groote Peel, gelegen tussen

Asten, Meijel en Nederweert. In de Groote Peel vinden we vele typen verveningspatronen, van de meest primitieve boerenturfgraten en baggerplassen tot grootschalige handmatige maatschappij-verveningen en draglinekuilen (Joosten 1987, Joosten & Bakker 1987). In een bezoekerscentrum (bij Ospel) wordt de geïnteresseerde bezoeker een overzicht gegeven van het gebied in al zijn aspecten. Veilige wandelroutes stellen eenieder in staat te genieten van de ruigheid van het Peellandschap. Boeiend aan de Groote Peel zijn vooral de nauwe samenhangen die bestaan tussen fauna, vegetatie, verveningsmethoden, veentypen, hydrologie, geomorfologie en geologie (Joosten 1988).

TOT BESLUIT: EEN EVALUATIE VAN DE DELFSTOFWINNING

Wanneer we vanuit het huidige perspectief de ontwikkelingen van de turfwinning in de Peel overzien, dan springt één aspect erg in het oog: de korte termijn-visie van de exploitanten. Van oudsher blijkt de Peel enkel gezien te zijn als een gebied waar wat te halen was, zonder dat men zich bekommerde om wat het gebied

in de toekomst zou moeten worden.

Dat er überhaupt nog Peelrestanten zijn, heeft vooral te maken met het feit, dat de vervening zó rommelig is geschiedt, dat een rendabele ontginning tot landbouwgrond niet overal mogelijk was. Maar ook de natuurbescherming stuit thans op het probleem, dat de huidige Peelreservaten niets anders zijn dan de kruimels die de achtereenvolgende golven van turf-exploitatie, ieder voor zich gericht op het kortstondig gewin, hebben laten liggen. Het verdroogd en versneden landschap, dat ter beschikking van het "natuurbehoud" is gesteld, bezorgt het beheer veel hoofdbrekens en kost de samenleving vele miljoenen om er weer iets fatsoenlijks van te kunnen maken. Als we met de huidige kennis de eeuwen turfexploitatie in de Peel over mochten doen, zouden we het ongetwijfeld geheel anders aanpakken...

De geschiedenis van de veenexploitatie in de Peel wijst ons dan ook voor de zoveelste maal op de eeuwig geldende grondregel voor de omgang met het landschap: verder kijken dan de neus lang is...

Fig. 5. De eeuwenoude praktijk bleef voortbestaan.

LITERATUUR

- BERGHEN, C. vanden, 1948. La tourbière de Postel (Moll) Biol. Jaarboek Dodonaea 15: 77 - 86.
- BRAND, M.P.J. van den, 1982. Lief en Leed in en over De Oude Peel. Venray, 207 p.
- BOVENDEUR, J. & N.G.J. STRAATHOF, 1979. Vegetatiekartering "De Reuselse Moeren". Staatsbosbeheer Tilburg, 57 p.
- CLASON, A.T., 1963. Het Bolleveen bij Taarlo. Sporen van voorhistorische turfwinning in Drenthe. Nieuwe Drentse Volksalmanak 81: 231 - 240.
- COOLEN, A., 1929. Het donkere licht. Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.
- DIECK, A., 1983. Jungsteinzeitliche bis mittelalterliche Brenntorfgewinnung - Materialien und Deutungsversuche. Telma 13: 99 - 126.
- GLOB, P.V., 1971. Mummies uit het veen. Streng-holt Amsterdam, 200 p.
- HEUVELMANS, L., J. MOOREN & P. ROEBROEK, 1980. Die Peel bestaat niet meer. Schrijfsels over boeren, ontginnen en turfgraven. Drie dorpen tussen 1870 - 1940. Doktoraalskriptie geschiedenis Nijmegen, 522 p.
- HOEK, S. van der, 1984. Het bruine goud. Kroniek van de turfgravers in Nederland. Elsevier Amsterdam/Brussel, 160 p.
- IVEN, W. & T. van GERWEN, 1978. Mensen in de Peel. Distel, Den Bosch, 96 p.
- JOOSTEN, H., 1985. De betekenis van de boerenkuilen in de Peel. Natuurhist. Maandbl. 74: 19 - 26 en 45 - 50.
- JOOSTEN, H., 1987. Lange armen, grote neusgaten: De Ospelse Peel als cultuurreservaat. In: A. Bruekers (red.): Nederweerts verleden. De kerk in het midden. Stichting Geschiedschrijving Nederweert, Nederweert, 131 - 141.
- JOOSTEN, J.H.J., 1988. Het Groote Peel-landschap: samenhangen in verscheidenheid. Natuurhist. Maandbl. 77: 146 - 151.
- JOOSTEN, J.H.J. & T.W.M. BAKKER, 1987. De Groote Peel in verleden, heden en toekomst. Rapport 88-4 Staatsbosbeheer Utrecht, 291 p.
- JOOSTEN, H. & T. KOOLS, 1978. Deurnese Peel. Ty Kools Deurne, 62 p.
- LEENDERS, K.A.H.W., 1989. Verdwenen venen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemsstad 1250 - 1750. Gemeentekrediet Historische Uitgaven, reeks in-8, nr. 78, 351 p.
- LEMMENS, G., Z.J.. Toponomie van de Venrayse Peel. Manuscript Gemeente Archief Venray, 48 p.
- LINDEN, H. van der, 1982. History of the reclamation of the western fenlands and of the organizations to keep them drained. In: H. de Bakker & M.W. van den Berg (ed.): Proceedings of the symposium on peat lands below sea level. ILRI, Wageningen, 42 - 73.
- OUDENHOVEN, J. van, 1670. Een nieuwe ende vermeerderde beschrijvinge van de Meyereye van 's Hertogen-bosche. 's Hertogen-Bosche.
- POULS, J., 1983. 125 jaar N.V. Maatschappij Helenaveen. Een bewogen geschiedenis. Helenaveen, 56 p.
- SCHMIT, H., 1978. De Peel nog steeds melkkoe. Trouw, 3 november 1978.
- SLICHER VAN BATH, B., 1960. De agrarische geschiedenis van West-Europa 500 - 1850. Het Spectrum Utrecht/Antwerpen, 416 p.
- SLICHER VAN BATH, B.H., 1970. Oogsten, klimaat en conjunctuur in het verleden. AAG Bijdragen 15: 118 - 133.
- STARING, W.C.H., 1856. De bodem van Nederland I. Haarlem.
- VRIES, H. DE, 1874. De Peel. Onze Tijd N.S. IX: 88 - 124.
- ZAGWIJN, W.H., 1986. Nederland in het Holoceen. Rijks Geologische Dienst Haarlem/ Staatsuitgeverij 's Gravenhage, 46 p.
- ZEEUW, J.W. de, 1978. Peat and the Dutch Golden Age, the historical meaning of energy-attainability. AAG Bijdragen 21: 3 - 31.